

GYULAI PÁL: BÍRÁLATOK, CIKKEK, TANULMÁNYOK

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Bp. 1961. Akadémiai K. 685 l. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 5.)

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi években fokozott figyelemmel fordul Gyulai Pál alakja és életműve felé. Erről a megnőtt érdeklődésről tanúskodik — egy elkészült és egy készüléfélben levő monográfián, valamint több kisebb-nagyobb tanulmányon kívül — A magyar irodalomtörténetírás forrásai c. sorozat két egymást követő, Gyulainak szentelt kötete is. Somogyi Sándor Gyulai levelezésének 1867-ig terjedő részét adta ki, az előttünk fekvő kiadvány sajtó alá rendezői, Bisztray Gyula és Komlós Aladár pedig kötetben meg nem jelent kritikai, publicisztikai és hasonló jellegű írásait gyűjtötték össze.

A szerkesztők a lehető teljességre: valamennyi általuk ismert s a korábbi kiadványokból hiányzó Gyulai-írás publikálására törekedtek. (Bizonyos számú fordítást, illetve tartalmi kivonat jellegű szöveget hivatalos beszámolót és másokkal közösen aláírt pályázati jelentést a függelékbe soroltak.) Az összeállítás alapjául az a bibliográfia szolgált, amelyet Bisztray Gyula 1927-ben, a *Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye* c. kötetben tett közzé; az itt regisztrált anyag azonban számos, azóta felkutatott cikkel is szaporodott. Joggal írják a szerkesztők: „Bizton állíthatjuk tehát, hogy a jelen kiadvánnyal lezártuk Gyulai Pál kritikai dolgozatainak sorozatát.” (634. l.) Am egyúttal megjegyzik: „Ismerve Gyulai Pálnak közel hét évtizedre terjedő, szétágazó, gazdag munkásságát, valószínű, hogy még előkerül egy-két lappangó dolgozata” (uo.) —, s e megállapításuk igazáról magának az általuk gondozott kötetnek figyelmes tanulmányozása során is meggyőződhetünk. A gyűjtemény 171. sz. darabja Gyulainak egy a *Pesti Napló* 1868. március 13—14-i számaiban megjelent, Jókai *Hon* c. lapjával vitatkozó politikai cikke. Itt olvassuk a következő sorokat: „Hogy a *Hon* és *Magyar Újság* pártja elvben egy, azt én állítottam legtöbbször a *Napló*ban, midőn február elejétől február végéig a P. N. egyik dolgozó-társát pótolnom kellett, sőt a márc. 5-i számban is én írtam a kör jegyű cikket, mely . . . ismétli a fentebbi vádat.” (514. l.) Az említett, március 5-i dátumú cikk szerepel is kötetünkben, de a mondat első felének — melyből félreérthetetlenül kiténik, hogy Gyulainak 1868 februárjában is jelentek meg írásai a *Pesti Napló*ban, s mely e cikkekre vonatkozólag tartalmi fogódzóval is szolgál — úgy látszik nem tulajdonítottak jelentőséget a szerkesztők. Pedig a Gyulai tollából származó cikkek — tárgyi és stíluskritikai szempontok együttes mérlegelésén

alapuló — kiválasztása bizonyára nem lett volna megoldhatatlan feladat. Viszont meglepő módon 3 olyan írás (a 111., 147. és 201. sz. darabok: egy Dóczy Csók c. darabjára vonatkozó helyreigazító közlemény, egy — Kemény Zsigmondot méltató — Kisfaludy-Társaság-i elnöki megnyitó beszéd és egy — Péterfy Jenő egyik írásához fűzött — szerkesztői jegyzet) is bekerült a kiadványba, amely már — igaz, hogy más címen — a *Kritikai dolgozatok újabb gyűjteményében* is olvasható.

Kiemelkedő értékű, az oeuvre csúcscsaira kívánczó írás csupán néhány van a gyűjtemény 250 darabra menő anyagában. Változatosság, tartalmi és műfaji sokrétűség tekintetében viszont ez a kötet összes elődeit felülmúlja, s így, ha nem is módosítja lényegbevéágóan, mindenesetre érdekes árnyalatokkal egészíti ki Gyulairól alkotott képünket. A kiadvány szerteágazó tevékenységének úgyszólván valamennyi ágát, minden jellegzetes motívumát bemutatja. Irodalmi és színházi kritikák, írói portrék, polémikus cikkek, tárcák, ünnepi beszédek, elő- és utószavak, a Kisfaludy-Társaság és az írói segélyegylet ügyeivel összefüggő megnyilatkozások egyaránt helyet kaptak benne. Mintegy 16 írás Petőfivel, illetve különböző róla szóló művekkel foglalkozik, tanúsítva: mennyire szívügye volt Gyulainak Petőfi kultusza. 5—5 írás Gyulai másik két írói eszményképének, Arany Jánosnak és Kemény Zsigmondnak munkásságához kapcsolódik. Különösen erős hangsúlyt kaptak ezúttal — az előző gyűjteményekhez képest — a politikai és irodalmi élet napi kérdéseire vonatkozó állásfoglalások. Gyulai politikai publicisztikájának oroszlánrészét ez a kiadvány tartalmazza. Műfaji újdonságot képviselnek a *Budapesti Szemle* különböző cikkeihez fűzött — nemegyszer Gyulai szemléletének lényeges mozzanataira rávilágító — szerkesztői jegyzetek. Túlságosan mechanikusnak érezzük azonban azt a szerkesztői elvet, amely kivétel nélkül Gyulainak tulajdonít minden ilyen, az ő szerkesztése idején megjelent jegyzetet. Valószínűnek tartjuk pl., hogy a kötet 226. és 246. sz. darabjai nem Gyulai tollából származnak. Az első akkora képzőművészeti szakértelemről, a második pedig bizonyos pénzügyi, adópolitikai részletkérdésekben való olyan mérvű tájékozottságról tanúskodik, amilyen-nel Gyulai aligha rendelkezhetett. Ezeket a — stílus tekintetében sem Gyulaira valló — jegyzeteket bizonyára a *Budapesti Szemle* egyes, az érintett tárgykörökkel behatóbban foglalkozó munkatársai írták, akikre talán

(Gyulai esetleges távollétében) a szerkesztői feladatok egy része is hárult. Itt említjük meg azt is, hogy a gyűjtemény 223. sz. darabja helytelenül került a szerkesztői jegyzetek csoportjába. Ez ugyanis nem valamely másik közleményhez illeszkedő megjegyzés, hanem az *Értesítő* rovatban minden aláírás vagy betűjel nélkül közölt, Tolnai Lajos *Irodalom* c. folyóiratáról szóló önálló kritika. Tartalma és stílusa egyaránt valószínűsíti Gyulai szerzőségét, csakhogy nem a *Szerkesztői jegyzetek*, hanem a *Bírálatok* ciklusba kellett volna besorolni.

Időbelileg a kötet több mint hat évtized anyagát fogja át. Megtaláljuk benne a Gyulai pályájának legkorábbi szakaszából való írásokat is, melyeket az összes eddigi kiadványok mellőztek, s melyeket főleg az tesz érdekessé, hogy hűen érzékeltetik íráskészségének fokozatos fejlődését. A tizenhat éves diák rövidke tudósításai két év múlva, 1844-ben már félreismerhetetlen igényességgel megformált, a tónus egységére is ügyelő kolozsvári levelekké szélesülnek. Ezután mintegy 4 éves szünet következik. Csupán 18-8-ban veszi fel Gyulai ismét az újságírói tollat. Lelkes cikkben számol be Magyarország és Erdély uniójának kikiáltásáról, majd szeptember—október folyamán *Pesti levelekben* tájékoztatja az erdélyieket a fővárosban zajló, a forradalom további menete szempontjából sorsdöntő fontosságú eseményekről. E cikkek számos vonatkozásban alighanem Gyulai ekkori kenyérdó gazdájának, a később a békepárthoz csatlakozó Teleki Domokos grófnak felfogását tükrözik. Szeptember 24-én örömmel állapítja meg: családás érte a kamarillát, amely arra számított, hogy „Batthyány lemondása után a ház konventé alakul, vagy Kossuthot bízza meg korlátlan hatalommal.” (488. l.) Két nappal később helyeslően számol be Batthyány Lajos ama szándékáról, hogy mérsékelt elemekből alakítja meg új kormányát (489. l.). Ám mintha az egymást rohamos iramban követő fejlemények őt is radikális irányba lendítenék tovább. Október 2-én teljes határozottsággal áll ki Kossuth politikája mellett. „A honvédelmi bizottmány a lehető legerélyesebb kormány, s teljes mértékben bírja a nemzet bizalmát... Kossuth mint messiás áll a fellekesült nemzet élén, fáradszátlanul s mindig növekedő erővel. A jelen körülmények közt ő az egyetlen ember, ki vezetni képes ügyeinket. Ő elszánt, merész, csüggedetlen, szóval férfiú, minőt forradalmi kor kíván.” (494. l.)

Az 18-9 előtti, részben még a „zsengek” sorába utalható írásoknál összehasonlíthatatlanul fontosabbak a Bach-korszak első éveiben, 1850 és 1853 között keletkezett cikkek és kritikák, melyeknek túlnyomó része kötetben szintén itt lát először nap-

világot. Az egész magyar szellemi életben az önvizsgálat, az útkeresés, a merőben megváltozott helyzet diktálta teendőkké váló szembenézés éveit ezek. Gyulai is ebben az időben rakja le társadalom- és irodalomszemléletének alapjait, s építi ki azt a meg lehetőségen egységes és zárt elvrendszert, amelyet további munkásságában oly makacs következetességgel érvényesít. Két, egymással szorosan összefüggő vezető eszme áll ekkori írásainak középpontjában: a nemzeti egység szükségessége és az irodalom, a kultúra nemzetfenntartó szerepe. Nem csupán a maga, hanem egyúttal a kortársak többségének véleményét fejezi ki Gyulai, amikor hangsúlyozza: miután a politikai cselekvés lehetősége egyelőre megszűnt, most a társadalmi és kulturális térben kifejtett tevékenység a nemzet jövőjének záloga. „A nemzetiség — s az alapjáni fejlődésnek leghatalmasabb támaszpontja az államegység és politikai önállóság, de ha ez már nincs meg, megmaradt a nemzeti erény s társasélet terén még, megőrizhető, erősíthető: s jövőjéhez s egykori magasabb emelkedéséhez biztos reményeket fűzhetünk.” (438. l.) Egyedül az európai színvonalra emelt nemzeti kultúra kibontakoztatása vehet gátat a nemzeti jelleg elmosására irányuló germanizáló törekvések térhódításának. Ezért süríti programját — melyet a legerőteljesebb és legátfogóbb módon a *Társaséletünk* és a *Levelek egy nőhez* c. cikksorozatokban fogalmaz meg — a „mivelt nemzetiség és nemzetiesedett miveltség” (439. l.) jelszavába.

Szervesen illeszkedik ebbe a gondolatkörbe a társadalmi ellentétek tompításának óhaja is. Gyulai szerint az 18-8-ban végrehajtott jobbgyélszabadtás megteremtette a különböző osztályok közötti zavartalan bizalom és harmónia lehetőségét. „... Nálunk a társadalom nem oszlott két ellenséges osztályra, azokra kik nem proletáriusok, és azokra, kik proletáriusok... s így az összesimulás mindkét fél — az összes nemzet érdekében még sokáig lehető” (449. l.) — írja, nyilvánvalóan Kemény *Forradalom utánjának* koncepcióját visszhangozva. S ez a szempont, a minél szélesebb körű egység létrehozásának szándéka határozza meg a nemzetiségi kérdéshez való viszonyát is. Felismeri, hogy az erdélyi magyarok és románok közötti antagonizmus elsődlegesen társadalmi gyökerű: a román parasztok és a magyar földesurak érdekeinek ütközésére vezethető vissza. A magyar birtokosok kezén levő földekre támasztott — olykor foglalások formájában is érvényre jutó — igényeket élesen elutasítja ugyan, hirdetőiket népámító kalandoroknak bélyegzi, de magáról a román népről a rokonszenv és megbecsülés hangján szól, s kölcsönös kiengesztelődésre és megbékélésre hív fel. „A román századok óta

együtt szenved, együtt örül a magyarral, s nem egy román név ragyog a magyar történet lapjain. Külön-külön kevésre mehetünk, együtt sokra. A magyar nemzet nem a volt arisztokrácia, s a román nemzet nem azon vérszomjas csoportokból áll, mely fegyverteleneket öldökölt s mi több, kegyetlenül kínzott. Ezt jó lesz el nem felednünk, és minden nap megemlékezünk arra, hogy a gyűlölség és egyenetlenkedés mily következményeket hozott elő. Ki a közelmúltból sem okult, az sohasem fog okulni, de maradvány átkozni fogják; ki a békülésre nyújtott jobbot el nem fogadja, éles tórt tart kezében, mely a haza szivét vérzi! — jelenti ki 1851-ben, *Eraélyi benyomások* c. cikkében (464. l.).

Ugyanilyen felelősségtudat és erkölcsi komolyság hatja át szorosabban irodalmi tárgyú dolgozatait is. Már a világi katasztrófa után keletkezett első írásaiban (így a Barna Ignác verskötetéről szóló kritikában vagy *A Hölgyfutár poétái* c., a „fűzfapoéta-per” néven ismert polémiát kiváló cikkében) az irodalom nemzeti hivatására emlékeztetve indít harcot az irodalmi életben támadt vákuumot kihasználó, veszedelmes elszaporodott dilettánsok serege ellen. Esztétikai elveinek összefüggő kifejtésére először 1852-ben, a Bajza összegyűjtött munkáiról írt terjedelmes bírálatban vállalkozik. Ezt a cikket — melynek jelentőségére legutóbb Somogyi Sándor mutatott rá — Gyulai pályájának egyik döntő állomásaként kell számon tartanunk. Bajza munkássága higgadt, tárgyilagos, érdemeket és fogyatékoságokat egyaránt mélegre tevő megítélésben részesül itt. Bajza klasszicista művészet-felfogásával az „egyenítés” elvét szegezi szembe, s — bár nem hivatkozunk Erdélyire — néhol szinte szó szerinti hűséggel ismétli *Egyéni és eszményi* c. tanulmányának tételét. Az adott téma azonban inkább csak ürügy Gyulai számára ahhoz, hogy végigpillantson az előző évtizedek irodalmi fejlődésén, s leszűrve az innen adódó tanulságokat, egyszerűsággal kijelölje az ezután elrendő célokat is. „Végigolvasván Bajza költeményeit — írja —, visszagondoltam korára, s önkéntelen eszembe ötlött: alig két évtized alatt mennyit haladtok költészetünk, sőt az igazat megvallva csak most vagyunk jó útban.” (22. l.) A változást előidéző okok közül „irodalom és élet közelebb jöttét” s „a politikában felküzdő demokrata irány” hatását emeli ki, majd a következőképpen összegezi a végbement átalakulás lényegét: „Lerontattak az idegen istenek oltárai, melyek a görögök és rómaiakét foglalták el, áldozni kezdünk a magyarok istenének; hitágazatunkká lón: költészetünknek önmagából a népnemzeti elem alapján kell kifejlődni, hogy mint magyar emelkedhessék az európai színvonalig.” (23. l.) A később

oly gyakran használt „népnemzeti” szó eddigi tudomásunk szerint itt fordul elő első ízben. Ám egyúttal mindjárt szót emel a népiesség vadhajtasai, a sekélyes, parlagi, füres sallangokat halmozó népieskedők ellen. „...Tévednénk, ha a népi elvből, melynek széles körben uralkodó s éltető eszmének kellene lenni, valami szűk modort húznánk ki s mint modort a divattal együtt elviselelnők” — figyelmeztet (uo.). A nemzeti jelleg ápolása az ő szemében a legkevésbé sem azonos az európai kultúra nagy áramlataitól való provinciális elzárkózással. A forradalom két éve — állapítja meg — „látkörünket szélesíté, s mintegy bevitt az európai életbe” (24. l.); s ezt a folyamatot Gyulainak már csak azért is helyeselnie kell, mert magáévá teszi Kemény *Még egy szó a forradalom után* c. röpiratának azt az elgondolását, melynek értelmében a magyarság rendeltetése: közvetíteni Kelet és Nyugat között, Kelet felé terjeszteni a nyugati civilizáció vívmányait. A Bajza-bírálat megjelenését követő évben indítja meg Gyulai — Pákh Albert társaságában — *Szépírodalmi Lapok* c. folyóiratát, mellyel először tesz kísérletet a vele rokon gondolkozású írók egységes táborba tömörítésére. A lap programadó cikke (kötetünk 119. sz. darabja) szinte teljes egészében a most vázolt elveket reprodukálja. A próbálkozás nem jár sikerrel: a *Szépírodalmi Lapok* lélével fennállás után megszűnik. Gyulait azonban ez a kudarc sem tántorítja le pályájáról, s a következő időszakban már teljes kritikusi fegyverzetében lép elő, megírva *Petőfi Sánaor és lírai költészetünk és Szépírodalmi Szemle* című — egész életművének tetőpontjait jelentő — tanulmányait. Az 1850 és 1853 közötti évekből való írások többek között azért érdemelnek különös figyelmet, mert az esszéirodalmunk e klasszikus remekeinek megszületéséhez vezet út egy-egy stációját jelzik.

Az 1860-as évektől fogva Gyulai gondolatvilágában a konzervatív elemek jutnak túlsúlyra. A társadalmi stabilitás megővésére irányuló görcsös igyekezete bizonyos esztétikai normákhoz való dogmatikus ragaszkodással párosul, s eközben mindinkább elszakad a kor irodalmának valóságos mozgásfolyamataitól. Mindez írásainak színvonalára is előnytelenül hat: ki gondolati tartalmuk egyre szegényesebb, jobbára csak saját régebbi megállapításait ismétli bennük, s nemegyszer (mint pl. a Vajda János *Önbírálat* c. röpiratával vitatkozó cikkében vagy a kiegyezést a balközép politikusaival szemben védelmező publicisztikai írásokban) kicsinyes szórszálhasogatáshoz folyamodik. A társadalombírálat élesebb fajtájától való idegenkedését meggyőzően példázza az a kritika, amelyet 1897-ben írt Gárdonyi Géza *Igazság a földön* c. verses elbeszélésé-

ről. „Nyavalyás szatírának” minősíti a művet, amely „a tulajdonjog ellen izgat” s azokat, „akiknek van valamijök, gazembereknek hirdeti”. (136. l.) Ám a Deák Ferenc-i liberalizmus hagyományaihoz való hűsége még ebben az időben is képessé tette Gyulait arra, hogy több kérdésben szembeforduljon azokkal a szélsőséges sovíniszta és klerikális áramlatokkal, amelyek a század vége felé már igen harsányan hallatták szavukat. Így egy 1891-ből való cikkében tiltakozik az erőszakos magyarosítás politikája ellen (127–128. l.). Másutt (a 204. és 212. sz. alatt közölt szerkesztői jegyzetekben) határozottan szembefordul a klerus követelései-vel, leszögezve: az államnak igenis joga van felügyeletet gyakorolni az egyházi intézmények fölött.

*

A sajtó alá rendezés munkájára vonatkozólag már fentebb tettünk néhány megjegyzést. Itt ezeket csupán egy-két apróbb észrevétellel egészítjük ki. A *Pesti levelek* c. cikksorozat IX. darabja mellől elmaradt a megjelenés dátuma. Érthetetlen, hogyan datálhatja a kötet 1895 májusára a Phillips Henrikről szóló kéziratban fennmaradt Kisfaludy-Társaság-i megemlékezést, amikor magából a szövegből kiténik, hogy Phillips 1895. június 6-án halt meg, s ehhez Gyulai azt is hozzáteszi, hogy haláláról csupán megkésve értesült (282. l.). A [!] jelet, melyet elsősorban a sajtóhiba vagy elírás folytán érthetlenné vált szövegrészekre kell felhívni a figyelmet, a kötet helyenként

(mint a 20., 197., 198., 268., 495., 531. lapokon) főlegesen alkalmazza egyes ma már régiesen ható, de az egykorú nyelvhasználattal teljesen megegyező szó-, ill. hangalakok esetében.

A jegyzetapparátus egészében véve alapos munka eredménye. Itt kerül sor a névtelen cikkek szerzőségének igazolására; emellett közlik a jegyzetek a Gyulaitól méltatott vagy megbírált szerzők legfontosabb életrajzi adatait, s esetenként a közölt írások keletkezéstörténetére, hátterére vonatkozó tájékoztatással is szolgálnak. Rendszerint Gyulainak az illető tárgyról szóló más dolgozataira is utalnak a jegyzetek, elősegítve így módon az életmű belső összefüggéseinek áttekintését. Néhol azonban a jegyzetapparátusban bizonyos — a kiadvány használhatóságát csökkentő — hézagok mutatkoznak. Teljesen jegyzetek nélkül maradt a kötet 137. sz. darabja, holott ezt a Török Jánossal vitaközvetítő cikket csak az előzmények részletes feltárása tenné érthetővé. Ugyanígy hiányzik a jegyzet a 143. sz. alatt közölt pályázati jelentés mellől, pedig Galamb Sándor drámatörténeti munkája alapján — melyre másutt a jegyzetek is hivatkoznak — legalább az említett drámák egy részének szerzőit meg lehetett volna állapítani. A 167–171. sz. cikkekkel kapcsolatban meg kellett volna adni a *Hon* ama közleményeinek pontos bibliográfiai adatait, amelyekkel Gyulai polemizál. Bővebb magyarázatokat igényelt volna a *Szerkesztői jegyzetek* ciklusának egyik-másik darabja is.

Oltványi Ambrus

CSABAI TIBOR: KOSSUTH ÉS AZ IRODALOM

Bp. 1961. Gondolat K. 317 l.

„Nemzeti költészet lövelli állócsillagként a nemes érzelmek fénysugarát a népekre alkonytalanul; az üdvözíti nemes gerjedélemmel a boldogokat; az csepegtet balzsamírt a boldogtalan vérző keblébe, az emeli a népdicsőséget föl egy mennyei diadalig; az riasztja föl marathoni csatára a bilincsfenyegette szabad hon szabad fiát, az idéz magasztos mosolyt ajkaira, midőn a honért, ha kell, halni megy; az bír ama büverő tehetségével, mely az egyéni élet prózai mezejének minden szögletén a köznemzeti individualitás húrjait megrezgeti.” — Ez az 18-2-ből származó Kossuth-idézet világítja meg leghívebben a fiatalon, 35 esztendőskorában elhunyt tudós posztumusz munkájának középponti gondolatát. Csabai Tibor célja az volt, hogy alapvető politikai koncepcióján belül Kossuthnak főképpen azokat a lényeges felismeréseit, esztétikai és irodalomtörténeti nézeteit hangsúlyozza, amelyek a

nemzeti fejlődés és a nemzeti kultúra kapcsolataira vonatkoznak. Ebben ismeri fel Kossuth irodalmi szerepének legfőbb jelentőségét. Rendkívül nagy anyaggal dolgozó tanulmányának e kérdés elemzése és dokumentálása alkotja a gerincét — más szóval: irodalom és társadalom, kultúra és élet kapcsolatainak vizsgálata. Könyve azonban ennél többet is nyújt: megismertet Kossuth irodalmi műveltségének kialakulásával, és végigkíséri a vele egyetértő vagy vitázó írói véleményeket is. Végül röviden foglalkozik Kossuth államférfiúi, politikusi tevékenysége sajátos irodalmi oldalával: publicisztikájának, „erős lírai töltésű retorikájának”, s emigrációs iratainak stíluselmzésével is.

Kossuth világnézetének fundamentumát történeti, állambölcseleti és természettudományi tanulmányok alkották — szögezi le Csabai (306.) — s nem irodalmi vagy művészeti stúdiumok. De erre az alaprétgre mély